

Consolidarea Bisericii Ortodoxe Române din Ardeal, în secolul al XIX-lea

Biserici și preoți în arcul intracarpatic

Ceea ce s-a petrecut în arcul intracarpatic în secolul al XIX-lea, reflectă la o scară mai mică hotărârile luate pentru întreaga Biserică Ortodoxă Română din Transilvania. A fost o vreme de multe decizii, de înnoiri, de schimbări care au făcut ca Biserica strămoșească din Ardeal să dobândească o nouă înfățișare. Cu toate sinuozițiile, Biserica Ortodoxă din Ardeal reușea să se impună într-un mod mult mai pragmatic, mai ales în urma recunoașterii prin lege a autonomiei Mitropoliei Ortodoxe în iunie 1868¹.

Pentru istoria bisericii strămoșești, secolul al XIX-lea este dominat de figura marelui mitropolit Andrei Șaguna, care într-un context politic deloc favorabil a realizat fapte durabile pentru statutul Bisericii Ortodoxe din Ardeal.

Andrei Șaguna a dat Bisericii o organizare corespunzătoare necunoscută în alte biserici. În condițiile de viață create după 1867, prin autonomia acceptată în 1868 și prin Statutul Organic, Biserica a rămas singura instituție românească recunoscută, devenind un adevărat far călăuzitor al poporului nu numai în probleme bisericești, ci și culturale și naționale. Marele mitropolit a trebuit să facă dovada unei diplomații de excepție, întrucât nu putea să participe pe față la toate acțiunile politice în care era solicitat, fără a primejdui prin aceasta pozițiile câștigate de români pe teren bisericesc și școlar.

Ca un adevărat reformator, Șaguna a înțeles cum să aducă și dispozițiile canonice în cea mai bună potrivire cu nevoile rurale, cu interesele naționale permanente și cu propaganda culturală, indispensabilă unui popor strămtorat, care numai în și prin Biserica națională își putea susține și apăra ființa sa etnică².

În secolul al XVIII-lea și mai ales la începutul secolului al XIX-lea, clerul Bisericii Ortodoxe Române dar și al Bisericii Greco-Catolice a jucat un rol mult mai important în viața politică a românilor transilvăneni decât acela împlinit de clerul ortodox din Țara Românească și Moldova. Ierarhia celor două Biserici și-a asumat conducerea aproape prin absență, întrucât nici un alt grup nu poseda un prestigiu și o coeziune comparabilă. Biserica

oferea românilor singurul cadru de viață comunitară, fiind purtătoarea conștiinței naționale și cea care prin ierarhia ei a formulat o nouă idee despre națiune, bazată pe etnicitate³.

Transilvania primei jumătăți a secolului al XIX-lea dovedea o mobilitate destul de mare, manifestată aproape în toate domeniile. Generația care a ajuns la maturitate între 1830 și 1848 s-a străduit să-i aducă pe români în marile curente ale vieții economice și culturale europene. Membrii acesteia au oferit bazele teoretice ale mișcării naționale moderne românești, iar în primăvara revoluționară a anului 1848 au formulat primul program național modern cuprinzător.

Secolul al XIX-lea debuta și cu câteva beneficii acordate de împăratul Iosif al II-lea, prin edictul de toleranță. Prin acest edict se dădea și dreptul necatolicilor de a-și practica liber credința lor, dreptul de a construi biserici și de a deschide școli în acele locuri unde numărul lor se ridica la cel puțin o sută de familii. Pentru români, facilitățile imediate și cele mai palpabile ale domniei au fost impulsul dat de Iosif al II-lea învățământului și recunoașterea oficială acordată Bisericii Ortodoxe, care putea acum să reprezinte comunitatea românească într-un mod mai eficient⁴.

Prima perioadă a secolului al XIX-lea a însemnat pentru scaunul episcopal de la Sibiu și o refacere a "*ierarhiei naționale*". După o vacanță de 14 ani, Curtea de la Viena a acceptat să fie ales un episcop de neam român în persoana lui Vasile Moga (1810-1845). Așa cum se cunoaște, Biserica Ortodoxă a românilor transilvăneni a rămas fără cârmuitor bisericesc până în 1761, păstrând legături cu Țara Românească și Moldova. Abia în 1761 împărăteasa Maria Tereza, în urma numeroaselor memorii a acceptat numirea unor episcopi ortodocși de neam sârb pentru Biserica Transilvaniei. Biserica românească a rămas în dependență de Biserica sârbă până în anul 1864. Biserica ortodoxă din Imperiul Habsburgic a fost considerată ca "*tolerată*". Abia în 1848 s-a proclamat "*principiul egalei îndreptățiri*" a tuturor confesiunilor din Ungaria, cu prevederea ca statul să contribuie la întreținerea

bisericilor și școlilor tuturor confesiunilor.

Din punctul de vedere al evenimentelor istorice, secolul al XIX-lea a adus și anul primăverii revoluționare a popoarelor de la 1848-1849, revoluție în care s-au implicat toate păturile sociale în frunte cu intelectualitatea română ardeleană, preoți și învățători. La acest eveniment și românii din interiorul arcului carpatic și-au adus contribuția lor.

Așa cum demonstrează documentele vremii (protocoale, circulare, scrisori etc.) secolul al XIX-lea ne dă informații despre o consolidare a structurilor bisericești din arcul intracarpatic. Circularele trimise de episcopii vremii (I. Popovici, Vasile Moga, Ghedeon Nichitici, Gherasim Adamovici) arată o preocupare constantă pentru credincioșii și preoții zonei noastre.

Pentru reconstituirea activității bisericești din arcul intracarpatic din această perioadă, prezintă valoroase informații documentele din arhiva Mitropoliei din Sibiu și cea a Centrului Ecleziastic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan" din Sf. Gheorghe.

Informații despre organizarea eclezială a bisericilor din zonă la începutul secolului al XIX-lea le avem din documentele semnate de episcopul vicar I. Popovici și apoi episcopul Vasile Moga. Documentele relevă stadiul unei vieți culturale și spirituale a credincioșilor români mai ridicat și mai îmbunătățit. Episcopii Ghedeon Nichitici și Gherasim Adamovici, prin circularele trimise protopopilor din zonă, solicitau acestora să comunice credincioșilor conținutul unor ordine împărătești și guberniale, să respecte regulile ocupării parohiilor vacante ("*oprirea de la toată slujba a preoților preoțiți în Valahia*"), ale rânduielilor privind căsătoria, divorțul, recăsătoria, întocmirea unor colecte de ajutorare a credincioșilor care au avut de suferit de pe urma incendiilor, calamităților naturale etc.⁵

Un demers important al acestui veac îl constituie problema salarizării preoților. Până în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, preoțimea românească din Transilvania n-a beneficiat de salarii din partea statului ci s-a întreținut din resurse proprii, adică din sesii parohiale și, mai cu seamă, din daniile credincioșilor.

În noiembrie 1803, pentru asigurarea resurselor financiare, oficialitățile Scaunului Trei Scaune trec la aplicarea prevederilor ordinului gubernial prin care a fost aprobată cererea Consistoriului Ortodox potrivit căreia preoții ortodocși urmau să primească de la credincioși

darea de șase bani denumită Dacia. Odată cu aceste măsuri s-a urmărit și închegarea unei structuri a învățământului confesional, fapt dovedit de numeroasele circulare trimise preoților din zonă. Astfel, într-o circulară din 1811 adresată protopopului neunit Nicolae Popovici din Cernat, se cere instruirea dascălilor și preoților din sate prin învățarea cititului cu slove latinești și cu cuvinte românești. Într-o altă circulară a episcopului ortodox de la Sibiu, Vasile Moga, din anul 1829, referitoare la învățământul confesional se spune: "*Cinstite părinte protopope, Prin milostivul decret guvernălesc din 8 octombrie a.c. Nr. 9088 esit se poroncește ca toți copiii de la 5 până la 13 ani să meargă la școală, dacă nu și vara, încai toamna și iarna și dacă nu-i vor vrea părinții să-i mâne de bună voie să se pedepsească (...)* Să se facă în tot satul școală și să se pue dascăl și la toată jumătatea de an să se facă încoaci relație și aceasta cu atât mai tare cu cât s-au fost mai poruncit prin milostivul decret guvernălesc din 1 August 1808 și din 5 martie 1784".

Românilor din Trei Scaune nu le-a fost tocmai ușor să-și susțină școlile, în contextul în care comunitatea sătească era destul de săracă. Documentele de la începutul secolului al XIX-lea dezvăluie această realitate, ca și pe cea a strădaniilor pentru menținerea existenței lor, dar și ademenirii către școlile maghiare. Au existat situații când școlile erau chiar dărâmate, nemaexistând posibilitatea de a ridica altele. Astfel, în lipsa școlilor, copii învățau în casa cantorului, în biserică, dascălii de multe ori neprimind nici o plată.

În acest efort de menținere, un aport remarcabil l-au avut în continuare acești "*lideri*" care erau preoții și îndeosebi protopopii. Printr-o dispoziție superioară de la începutul secolului al XIX-lea, se cerea protopopului Nicolae Popovici de a se implica în pregătirea dascălilor și învățarea pruncilor pentru a citi și scrie "*cu litere latinești rumânești*"⁶.

La rândul său, protopopul Petru Pop cerea credincioșilor să-și dea fiii și fiicele la învățătură, cu speranța că "*doară se va lumina vremea și pentru noi românii, și când se va desprimăvăra să fim gata cu plugul, cu sămânța a semăna, că apoi e târziu, până vom gata cu învățătura trece vremeu semănatului*". Petru Pop, în slujirea sa de "*preot protopop și inspector școlar teritorial pentru școlăle ortodoxe*", a fost un mare susținător al învățământului românesc. Un alt exemplu edificator în acest sens este și circulara din 1845 dată de Petru Pop, pornită de la Brețcu și ajunsă în toate satele "*tractului*", care

era *“bogată în informații, marcată de particularități locale, de o undă de poezie și un profund sens patriotic”*⁷. Știind că documentul va urma a fi citit în fața credincioșilor din biserici, protopopul de Brețcu încerca să lămurească pe români că pruncii trebuie dați la școli, școlile trebuie ținute de părinți, cu dascăli cu tot⁸.

În sud-estul Transilvaniei existența școlii confesionale cu *“substratul ei național mereu prezent, depinde nu numai de realitățile economice sătești, de ținuta clerului și de zelul dascălilor, ci și de atitudinea funcționarilor de stat maghiari”*. Aceștia, fie că erau juzii cerculari, notari sau inspectori școlari, nu priveau cu bunăvoință învățământul românesc, ci dimpotrivă, îi puneau piedici. Chiar și atunci când politica Imperiului Habsburgic favoriza funcționarea școlilor sătești ale comunităților românești (anii de după revoluția de la 1848), *“preamăritul domnul Ober Comisar Kovats de la Sf. Gheorghe găsea suficiente căi lăturalnice pentru a evita aplicarea acestei politici, a o întârzia, a o marginaliza”* - scria protopopul Petru Pop din Brețcu.

La începutul secolului al XIX-lea existau școli confesionale ortodoxe la Târgu Secuiesc, Întorsura Buzăului, Zăbala, Sita Buzăului, Hăghig, Vâlcele, iar în prima parte a aceluiași secol își încep activitatea școlile populare românești din Dobolii de Jos, Dobârlău, Cernatul de Jos, Lisnău (cea greco-catolică a funcționat între anii 1830-1891, iar cea ortodoxă între anii 1852-1896), Mărcuș, Poiana Sărată, Păpăuți, Ariușd, Micfalău, Bicsad⁹.

Inventarele școlilor confesionale relevă preocuparea comunităților pentru asigurarea unor edificii corespunzătoare și dotarea acestora cu cele necesare, inclusiv cu *“noutăți”* precum: *“mașini de socotit”*, *“mașini de comput”*, dar și cu surse de venituri rezultate din *“grădinile de pomărit”*, *“fonduri de bucate”* și *“fundațiuni școlastice”*, toate având scop *“binele, luminarea și fericirea tinerimii”*.

Documentele secolului al XIX-lea reflectă și o mare circulație a cărții bisericești, fie prin donații, fie prin cumpărări de carte liturgică etc. Îndeosebi cărțile bisericești din tipografia bucureșteană au cunoscut o mare răspândire peste munți. Un rol deosebit în circulația acestor cărți l-au avut negustorii. E un aspect care denotă relațiile neîntrerupte dintre locuitorii celor trei țări românești.

Între 1818-1827, în urma hotărârii Consistoriului Episcopesc din Sibiu, este numit ca

administrator protopopesc peste zonă pr. Radu Verzea din Săcele, protopop al Brașovului. Între anii 1827-1835 a urmat ca administrator pr. Ioan Pop (Popescu) din Brețcu. Episcopul Vasile Moga reorganizează în anul 1847 protopopiatul Treiscaunelor și înființează, alături de cel cu sediul în Brețcu, protopopiatul *“Hăghigului și Vâlcelelor”*, având ca protopop pe pr. Ioan Moga din Vâlcele (1847-1868).

În perioada 1835-1853 a fost protopop al Treiscaunelor preotul Petru Pop din Brețcu, cunoscut luptător și lider de necontestat al românilor din zonă în timpul Revoluției de la 1848-1849. El a fost schimbat de episcopul Andrei Șaguna *“din pricini binecuvântate”* (în contextul presiunilor autorităților administrative maghiare ale timpului respectiv). Între anii 1853-1861, Protopopiatul Treiscaune a fost condus de pr. Nicolae Popescu din Mărtănuș. Episcopul Andrei Șaguna comunica printr-o circulară hotărârea Consistoriului din 3 iunie 1861: *“Îndată ce a ajuns la cunoștința mea trista veste despre răposarea în Domnul a părintelui administrator protopopesc Nicolae Popescu, am început a cugeta mai serios despre starea bisericească și școlară a tractului protopopesc al Treiscaunelor și cu părere de rău trebuie să mărturisesc că am aflat a fi foarte înapoiată și părăsită... Deci, din privire la împrejurările acestea, constrâns fiind de cerințele timpului de față și luând în băgare de seamă și rugămintea ce s-a așternut de către o parte a preoțimii noastre, am aflat de bine, în coînțelegere cu Consistoriul diecezan, a încredința administrarea tractului protopopesc al Treiscaunelor preacinstiei sale părintelui protopop al II-lea al Brașovului Ioan Petric”*. Cu venirea acestui luminat protopop în fruntea tractului Treiscaunelor, viața bisericească și școlară intră într-o fază de revigorare și progres. Cei doi protopopi reușesc, cu sprijinul Mitropoliei din Sibiu, să asigure preoți și învățători calificați în majoritatea parohiilor, să construiască noi biserici și să le repare pe cele existente¹⁰.

Au urmat trei protopopi din Brețcu: Spiridon Dimian (1873-1885), Dimitrie Coltofeanu (1885-1903), Constantin Dimian (1903-1920). Conducând destinele românilor ortodocși din Treiscaune în perioada grea de deznăționalizare, dintre proclamarea dualismului și înfăptuirea Marii Uniri, cei trei luminați protopopi au dovedit tact, discernământ, dar și demnitate și consecvență în păstrarea și afirmarea credinței și limbii române. Spiridon Dimian a mutat, în 1882 (până în 1901),

reședința scaunului tractual din Brețcu la Sf. Gheorghe, tocmai pentru a da o importanță mai mare acestei instituții românești. Ca o recunoaștere a îndelungatei și rodnicei activități pe ogorul ortodoxiei și românității, mitropolitul Nicolae Bălan a numit în 1920 ca administrator protopopesc pe pr. Gheorghe Negoescu din Întorsura Buzăului¹¹.

Personalitatea mitropolitului Andrei Șaguna și-a pus amprenta și asupra vieții bisericești, școlare și culturale a românilor din sud-estul Transilvaniei. Cunoscând bine realitățile din zonă și intuind importanța Bisericii, Școlii, Culturii, instituțiilor economice și a presei în limba română, marele ierarh a sprijinit direct comunitățile românești din arcul intracarpatic. Un rol însemnat a revenit în același timp și discipolilor săi. Ținând seama de situația dificilă a bisericilor din această parte de țară, Andrei Șaguna a fost nevoit să ia măsuri cu efecte hotărâtoare asupra situației românilor din Trei Scaune. Lucru de altfel recunoscut de marele ierarh, în ședința consistoriului sibian din 3 iunie 1861 când constata *“despre starea cea bisericească și școlară a tractului Treiscaunelor cu părere de rău trebuie să mărturisesc că eu am aflat a fi foarte înapoiată și părăsită”*. Pentru a asigura îmbunătățirea administrării protopopiatului conform *“cerințelor și spiritului timpului și a putea îndrepta scăderile și neajunsurile bisericești și școlare”*, mitropolitul Andrei Șaguna hotărăște, cu *“luarea în băgare de seamă și a rugămintii așternute de către o parte a preoțimii”* din zonă - a încredința administrarea tractului protopopesc al treiscaunelor protopopului Brașovului, Ioan Petric. Cu venirea acestui protopop s-a constatat în viața bisericească, școlară și culturală a județului o puternică revigorare.

Mitropolitul Andrei Șaguna este prezent în zonă cu ocazia sfințirii unora din cele zece biserici zidite sub păstorirea sa în localitățile: Aita Mare, Întorsura Buzăului, Hăghig, Dobolii de Jos, Sita Buzăului, Mărcuș, Ojdula, Cernat, Sf. Gheorghe. Dintre preoții hirotoniți de mitropolitul Andrei Șaguna în parohiile din trei scaune au fost: Alexe Verzea și Spiridon Dimian din Brețcu, Dimitrie Popovici și Ioan Popescu din Cernat, Nicolae Popescu și Nicolae Crisbășean din Mărtănuș, Nicolae Comșa și Nicolae Popovici din Covasna, Damian Bucșa, Ieremia Neagovici și Alexandru Ciucan din Aita Mare, Hristofor Dogariu, Alexei Bucșa și Ioan Sângeorzan din Belin și Ioan Dima din Sita Buzăului. Datorită inter-

venției mitropolitului Andrei Șaguna, tânărul Dimitrie Romulus Cioflec, fiul preotului Gheorghe Cioflec din Araci, urmează, începând cu anul 1849, cursurile preparandiale românești de la Năsăud, iar din toamna anului 1850, *“cursul pedagogic de la Viena”*, având un stipendiu anual de 300 fl. Întors în țară, el va fi timp de aproape 40 de ani un eminent pedagog brașovean și pasionat folclorist.

Prin circulara nr. 305/1866, mitropolitul Andrei Șaguna solicită preoților din întreaga Arhiepiscopie să strângă fondurile necesare reparării bisericilor din Sita Buzăului, Cernatul de Jos și Ojdula. Aflat la băi în Covasna, în vara anului 1861, Andrei Șaguna se ocupă de unele probleme ale bisericii din localitate și propune suspendarea preotului Ioan Grind *“din cauza patimei beției, precum și a dezordinei din biserică și arhiva parohială”*.

În 1870, printr-o altă circulară, Andrei Șaguna propune organizarea unei colecte publice în toate parohiile ortodoxe din Mitropolia Ardealului pentru ajutorarea românilor din Sf. Gheorghe în reclădirea bisericii și școlii lor. *“Creștinii noștri din comuna San Georgiu în Trei Scaune - se spune într-un document - văzând că biserica lor e atât de ruinată, încât fără periclitarea sănătății și chiar a vieții nu se mai putea întrebuința, de asemenea școala lor e atât de mică și de întunecată încât numai cu greu se pot ține prelegeri cu copiii, au hotărât în sinodul lor parhial edificarea din nou, atât a bisericii, cât și a școlii, adunând spre scopul acesta, după puțință, o cantitate oarecare de material și o sumuliță frumoasă de bani și așteptând planurile acestor zidiri dimpreună cu preliminarile supuse Consistoriului nostru spre aprobare, se roagă ca acest consistoriu să esopereze (înlesnească) pe calea cea mai potrivită un ajutor de la creștinii noștri din Arhiepiscopie la întreprinderea aceasta”*(...). *“Știm cu toții iubitorilor, între ce împrejurări critice au trăit confracții noștri din ținutul Secuimii și trăiesc încă și până în ziua de astăzi. Cu toții simțim dăunătoarele urme ce le-au lăsat influența timpului de mai înainte asupra creștinilor noștri din Secuime. Nicăieri nu este atât de amenințată naționalitatea și confesiunea noastră ca acolo. Să prevenim deci iubitorilor, pericolul acesta ce ne amenință cu pierderea unui membru însemnat din trupul bisericii și națiunii noastre, dând bucurosi filerul nostru fraților care doresc înaintarea bisericii și școlii lor, dar le lipsese mijloacele”*.

Demersul mitropolitului Șaguna a fost încununat cu succes. Lucrările de zidire a bisericii și

școlii confesionale românești, desfășurate cu participarea întregii comunități ortodoxe, sub conducerea preotului Alesia Popovici, au fost terminate în 1872¹².

Încă de la izbucnirea revoluției de la 1848, la marile adunări naționale de la Blaj au fost aleși delegați din zonă la aceste adunări.

Clerul român, ca parte integrantă a intelectualității, a avut un rol hotărâtor în formularea programului revoluționar național și social românesc, în organizarea mișcării, în lupta de apărare a revoluției pe plan militar, în organizarea administrativă a Transilvaniei ca țară românească. Mai presus de toate, însă, preoții și tinerii teologi au făcut legătura între *“inteligenta”* și masele rurale, spre care au vehiculat idealurile revoluției și le-au antrenat în mișcarea revoluționară și, concomitent, au furnizat cadre pentru organisme militare revoluționare și pentru noua administrație românească¹³.

Printre cei care s-au afirmat ca fruntași revoluționari au fost protopopii Petru Pop din Brețcu și Ioan Moga din Vâlcele. Alături de iobagii din restul Transilvaniei s-au ridicat și românii din secuime, alături de insurgenții secuilor, împotriva grofilor unguri și secuilor. Cum era de așteptat, preoții români din zonă, la întoarcerea acasă *“au fost prizoniți, fiind nevoiți să se refugieze”* (pr. Ioan Bucșa din Belin, Ioan Csiki din Aita Mare), secuii începând *“a maltrata pe pacinici locuitori români”*.

Un memoriu emoționant a trimis, la 16 septembrie 1849, protopopul Petru Pop al Treiscaunelor, care relatează suferințele tuturor preoților și credincioșilor români din zona respectivă: *“după ce nimănui nimic făcând, iar cine au vrut au luat, am lăsat tot, apoi izgoniți am fost și fără scăpare nicăiri căpătând, robiți, jefuiți de avere, de sănătate, mulți și de viață, cu bătaie de joc tunși de credința religiei, cu amenințări cu pierderea vieții, despărțiți, luatunea ce-am avut tot, am stat până în gât în focul gheeni și trupește și sufletește”*¹⁴.

Tot atunci, în mai multe localități cu populație mixtă, românii ortodocși au fost trecuți cu forța la confesiunile maghiare. La Sf. Gheorghe, românii au fost adunați în piața centrală a orașului și constrânși să-și părăsească religia. La Vârghiș și filiile sale, preotul Gheorghe Vătășan, rămas fără credincioși, s-a refugiat la parohia Crit (jud. Brașov). Un document de epocă spune că la venirea ostilor tariste *“locuitorii unguri care nu s-au putut refugia și au rămas în Araci, au început să învețe rugăciuni românești și să aseze prin casă icoane ortodoxe,*

(...) și să treacă drept români”. Acțiunea duplicitară a împăratului îl făcea pe protopopul Petru Pop să scrie în 1850 *“că noi acum înzecit suntem mai împilați ca mai înainte (...) ne cer îndoit, să ia cine ce vrea, ne-au jefuit de toate, suntem mai împilați în toate, n-avem nici un drept”*.

În a doua etapă a revoluției, când obiectivele naționale ale românilor ardeleni nu coincideau cu cele ale maghiarilor și secuilor, pentru românii din *“secuime”* a început o perioadă deosebit de grea. O parte dintre ei au continuat să fie alături de secuii, așa cum au procedat românii din Subcetate, Toplița și din alte localități din zonă. Românii din Micfalău la început și-au văruiat biserica (atunci pictată și în exterior) pentru a *“înșela ostile kossuthiste”*, apoi au luptat *“sub stindardul lui Kossuth Lajos și au făcut cauză comună cu maghiarii”*.

În octombrie 1848, a murit în condiții neelucidate învățătorul Ioan Popovici din Sf. Gheorghe. Un rol nefast pentru acei ani l-au avut apelurile și manifestele vehiculate în presa maghiară de la Cluj și Debrețin, adresate secuilor, pentru a-i incita mereu contra românilor, dar și contra sașilor, sârbilor și croaților¹⁵.

De precizat este și faptul că din Lutița au pornit marile atrocități, incendieri (sau *“tăciunării”*, cum li se spuneau în epocă) și jafuri ale secuilor contra românilor și sașilor. Alte detașamente de represiune secuiești au devastat bisericile și școlile românești și au maltratat populația din Depresiunea Buzăului Ardelean și din alte localități. În Odorheiul Secuiesc au funcționat *“tribunale de sânge”* cărora le-au căzut victime românii din Zăbala, Brețcu și alte localități, precum și cei 21 de români împușcați în munții Ciucului între 18 februarie și 13 aprilie 1849, lăsați neînțuși. Pomelnicul martirilor români de la 1848-1849, publicat de A.P. Alexi în revista *Transilvania* din Sibiu, în 1871-1872, cuprinde date și despre calvarul românilor din secuime. Astfel, prin *“tribunalul de sânge unguresc, au fost uciși 6 bărbați români din Vidacut”*, din Zagon *“2 bărbați pușcați de insurgenții unguri”*, din Chichiș 3 români, din Ozun 1 bărbat și, din Tăureni, *“au fost uciși - din ordinul lui Sarași de la tribunalul de sânge unguresc - Sandu Vulgain, Ioan și Nicolae Brencianu, Gheorghe și Ioan Roșca”*. Slăbiciunile unuia dintre liderii de marcă a românilor din Ciuc-Giurgheu au avut grave repercursiuni asupra comunităților românești din zonă. Din Sematismul Bisericii greco-catolice pe anul 1900, aflăm că protopopul greco-catolic de

Giurgeu, Aron Boieriu, *“răpit de valurile furioase ale revoluțiunii din 1848/1849, a luat parte activă ca orator al secuilor”*. Acest comportament a condus la un conflict deschis între protopopul menționat și majoritatea credincioșilor săi și la persecuții din partea secuilor, care au jefuit parohiile românești din Subcetate, Toplița, Sărmaș, Bilbor, și au omorât pe preoții Teodor Precup din Telec și Teodor Dumbravă din Bicaz¹⁶.

După moartea lui Andrei Șaguna, Biserica ortodoxă din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și-a desfășurat activitatea potrivit rânduiei Statutului Organic. Contextul politic era acum schimbat, în 1867 constituindu-se monarhia dualistă austro-ungară.

Noua etapă care începea acum pentru viața politică a Transilvaniei avea să dureze până la 1918 și era inaugurată prin înglobarea ei din punct de vedere administrativ și politic Ungariei, fiind abolite resturile autonomiei salc. Din legile aduse de statul ungar, una singură i-a putut mulțumi pe români: legea despre despărțirea ierarhică a românilor ortodocși de sârbi.

Autonomia Bisericii Ortodoxe, asigurată prin legea din 1868, era privită ca o piedică însemnată în calca legilor maghiare. Pentru știrbirea acesteia, guvernul a dat ordonanțe care loveau în legi, iar parlamentul a votat legi care loveau numai în autonomia bisericilor nemaghiare¹⁷.

Asemenea mijloace fiind insuficiente pentru atingerea scopurilor politicii guvernelor ungurești în domeniul învățământului, parlamentul a votat în 1879, *Legea pentru introducerea obligatorie a învățământului limbii maghiare în toate școlile primare confesionale* (legea Trefort I). Această lege, încalcând din nou legea naționalităților din 1868, a introdus în toate școlile românești preparandiale și elementare, neținându-se cont de caracterul confesional al acestora, limba maghiară și obligația pentru toți învățătorii români de a trece în decurs de trei ani un examen de limba maghiară, fără de care funcționarea lor era interzisă¹⁸.

De amintit în acest sens, sentimentele de umilință îndurate, doar evenimentele petrecute la Brețcu și Dobolii de Jos, de la începutul anului 1867, când *“creștinii noștri de frică sunt siliți nu numai a lua parte la festivitățile sâcuilor din Trei Scaune ce se fac pentru câștigarea Ministeriului unguresc: (integrarea în regatul maghiar), ci să ridice și steaguri prin turnurile bisericilor noastre și să sufere a se face și procesiuni pe la acestea”*¹⁹.

În 1893, în centrul comitatului Trei Scaune, doar la Dobolii de Jos mai exista școală românească, grație preotului Nicolae Puianu. Școlile mai supraviețuiseră în comunele de sub munte.

O altă încercare grea abătută asupra românilor a fost Episcopia greco-catolică ungară din Hajdudorog. Aceste încercări datează de la începutul anului 1868, deci îndată după constituirea dualismului, un prim succes înregistrându-se în 1873 prin crearea unui *“Vicariat greco-catolic de Hajdudorog”*, cu 33 de parohii luate de la episcopia ruteană de Muncaci. Înființată prin bula papală *“Christi fideles graeci”* publicată la 8 iunie 1912, Episcopia greco-catolică ungară de Hajdudorog a fost rodul unei înșelăciuni. Toate parohiile luate de la Blaj erau situate în Secuime (protopopiatele Târgu Mureș, Gurghiu, Odorhei și Trei Scaune). Fiind mult depărtate de Hajdudorog, ele s-au constituit într-o unitate administrativă aparte, în așa numitul *“Vicariat al Secuimii”* cu sediul la Târgu Mureș. Numărul total al credincioșilor trecuți de la eparhiile românești se ridica la 73.225, dintre care doar 35.417 vorbeau numai ungurește, iar 37.808 erau români care vorbeau numai propria lor limbă. Noua episcopie era pusă sub jurisdicția Arhiepiscopiei romano-catolice ungare de Esztergom, deși normal era să fie pusă sub ascultarea celei românești unite de la Blaj, din moment ce era greco-catolică. În ce privește limba liturgică, se preciza că ea va fi greca-veche, dar până la însușirea ei de către preoți (termenul era fixat la trei ani), urmau să se folosească slavona și româna, maghiara fiind interzisă, ca nefiind limbă liturgică²⁰. Primul război mondial a pus capăt acestei idei nefaste. Ecoul mișcării memorandiste din 1892-1894 s-a resimțit și în județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune. Este cunoscută poziția fermă a învățătorimii române prezentă la Sf. Gheorghe la cursurile de învățare a limbii maghiare, protestul lor având un puternic ecou în toată Transilvania fiind relatat în marile cotidiane românești.

Fiecare etapă istorică din viața Bisericii și a Neamului Românesc, și în special efervescenta națională a secolului al XIX-lea, și-a găsit concretizarea în cel mai mare și strălucitor fapt istoric al poporului român: Actul Unirii de la 1 Decembrie 1918.

Viata Bisericii Ortodoxe din Transilvania și cu precădere a celei din fostele sacune secuiești - în perioada de după Marca Unire de la 1

decembrie 1918 - a fost marcată de personalitatea mitropolitului Nicolae Bălan. "Cu gândul de a cunoaște la fața locului stările din cea mai expusă latură a arhidiecezei - se spune într-un document al vremii - și pentru ca să ducă acolo însuflețire pentru credința strămoșească și încredere în românismul ce reînviază acum, I.P.S. Părintele Mitropolit Nicolae a făcut întâia vizitație canonică în stil mare în județul Trei Scaune". Timp de aproape două săptămâni - în primăvara anului 1921 marele ierarh a vizitat toate parohiile ortodoxe din zonă, încurajând prin cuvinte ziditoare pe preoți și credincioși. La sfârșitul acestui adevărat eveniment a fost convocată o conferință preotească cu scopul "de a comunica unele lucruri, ca rezultat al observărilor în decursul vizitației, și pentru a ne sfătui împreună asupra celor ce ar fi mai bine de făcut în viitor". Cu acest prilej, mitropolitul Nicolae Bălan a spus: "În decursul vizitației ce am făcut-o până acum, prin cele mai multe parohii, am rămas mulțumit că am putut păstra măcar atât cât am găsit, în urma furtunilor și vijeliilor vremii. Am găsit și dărâmături, ruine, dar în fața lor m-am gândit la necazurile și suferințele care vorbeau din ele și a căror mărturie erau. Datoria noastră astăzi este că ce e bun să facem și mai bun, să adunăm resturile ce ne-au mai rămas, că cu toată căldura sufletului să clădim biserica ortodoxă română măreață din acest ținut".

Pentru a se crea cadrul instituțional adecvat desfășurării unei cât mai intense și rodnice activități religioase, culturale și naționale, Consistorul Arhidiecezan din Sibiu, în ședința din 9 august 1921, a hotărât înființarea a două protopopiate, din fostul protopopiat al Treiscaunelor, și anume: Protopopiatul Sf.

Gheorghe cu sediul în acest oraș, și Protopopiatul Oituz, cu sediul la Tg. Secuiesc (hotărârea a fost validată de Ministerul Cultelor la 3 septembrie 1921). Până în 1924, ambele protopopiate au fost administrate de pr. Gheorghe Negoescu. După retragerea acestuia, din motive de sănătate, au fost numiți ca protopopi doi tineri și vrednici preoți, originari din Araci: la Sf. Gheorghe - pr. Aurel Nistor (unul din liderii de necontestat ai românilor din regiune, în perioada interbelică), iar la Oituz - pr. Ioan Rafiroiu (care era preot paroh la Poiana Sărată). De menționat că din protopopiatul Oituz făceau parte și parohiile ortodoxe din actualul județ Harghita (cu excepția celor din zona Topliței, care aparțineau de Reghin). În 1937, Consistorul din Sibiu hotărăște "reînvierea protopopiatului ortodox Odorhei", care va fi administrat până în 1940 de protopopul Sebastian Rusan, viitorul mitropolit al Moldovei și Sucevei²¹.

În condițiile istorice cunoscute, cu sprijinul Arhiepiscopiei din Sibiu, a patriarhului Miron Cristea, a românilor din întreaga țară, și a unei administrații românești locale implicată direct în viața bisericească, culturală și națională, protopopii ortodocși, alături de cei greco-catolici, au reușit în doar 16 ani să scrie o frumoasă pagină din istoria Bisericilor și comunităților românești. În acești ani, s-au reînființat 41 de parohii, s-au construit 51 de biserici și capele, 54 de case parohiale, 69 de troițe și tot atâtea clopotnițe, datorite în cadrul unor frumoase ceremonii de școlile normale din întreaga țară, care patronau micile comunități românești din zonă.

Din păcate, pentru această pagină frumoasă "se va plăti" din greu nu peste mult timp, în anii crunți ai Dictatului de la Viena.

Note

1. LĂCĂTUȘU, IOAN, *Personalități românești din Secuime - protopopul Petru Pop*, în *Cuvântul Nou*, anul IV, p. 5
2. GRAMA, ANA, *Preoți, sate și școli românești în Sud-Estul Transilvaniei la mijlocul secolului trecut*, Sibiu, 1992
3. Idem, art. cit.
4. PĂCURARIU MIRCEA, *Revoluția românească din Transilvania și Banat în anii 1848. Contribuția bisericii*, Sibiu, 1995, p. 146
5. LĂCĂTUȘU IOAN, art. cit., p. 5
6. LĂCĂTUȘU IOAN, *Personalități din Covasna și Harghita*, Editura Carpatica, Cluj Napoca, 1998, p. 31
7. PLOEȘTEANU GRIGORE, POPTAMAS DIMITRIE (coordonatori), *Elie Câmpeanu și faptele sale*, Târgu Mureș, 1999, p. 37
8. Ibidem, p.53
9. BOAR LIVIU, în *Angustia II*. Editura Carpatica. Cluj

10. Ibidem, p. 197
11. LĂCĂTUȘU IOAN, op. cit. p.68
12. Ibidem, p.69
13. Ibidem. p.64
14. Părintele COSMA AUGUSTIN, *Cronica parohiei Micfalău*, Centrul Eclesiasitic de Documentare "Mitropolit Nicolae Colan", ms.
15. LĂCĂTUȘU IOAN, op. cit. p. 64
16. Ibidem, p. 70
17. Ibidem, p. 72
18. PĂCURARIU MIRCEA, *Dicționarul teologilor români*, București. 1996, p. 450
19. SCRIBAN IULIU, *Mortea Episcopului Iustinian al Cetății Albe*, în *Biserica Ortodoxă*, an I., 1932, nr. 9 p. 608-610
20. LĂCĂTUȘU IOAN, *Personalități românești din Secuime*

- *Preotul Iosif Popovici, în Cuvântul Nou, anul IV, nr.*

844, p. 5

21. *Ibidem.* p. 5.

Abstract

The Consolidation of The Romanian Orthodox Church in Transylvania, in the 19th Century. Churches and Priests

The study is a chapter from the licence work "Priests in South-Eastern Transylvania in the 19th century", presented at the graduation of the Orthodox Theology Faculty within the Bucharest University in June 2002, under the supervision of priest professor Florin Șerbănescu.

After a short inroad within the history of south-eastern Transylvania that presents the specific of the church and community life, the study points out the main aspects of the consolidation of the Romanian Orthodox Church in this area, in the 19th century.

In this context, it is pointed out the figure of the great bishop Andrei Șaguna and his contribution to the consolidation of the church and confessional orthodox education structures, his preoccupation for naming some competent archpriests as Ioan Petric and Ioan Moga, endowing the parishes with the necessary facilities including with a large number of cult books. In the end of the article there is briefly presented the "inheritance" of the bishop Andrei Șaguna, illustrated through the facts of his disciples.

Sebastian Pîrvu